

Slična situacija je bila i u rukovodstvu jedinog postojećeg sindikata. U sastavu državnih organa zapaža se tendencija sve manjeg učešća seljaka i radnika, i to je izraženije što je funkcija značajnija i na višem nivou. Druga strana ovog odnosa vladanja bila je nepostojanje samostalnih sindikata i udruženja građana. Za tako nešto nisu postojale osnovne pretpostavke, jer je politička elita, preko države i partije, bila glavni „arbitar“ gotovo u svemu. Svaki zahtev za stvarom demokratizacijom i decentralizacijom odlučivanja politička je elita odbacivala i proglašavala za neprijateljski.

Socijalna fragmentacija i dezintegracija radničke klase Jugoslavije

Križa jugoslovenskog društva početkom 80-tih postala je otvorena i sve teža. Njeni glavni akteri su upravljačka klasa, srednji slojevi, seljaštvo i radnička klasa. Najvažniji monopol nad funkcijom upravljanja društvom imala je vladajuća klasa. Ona se početkom poslednje decenije, zbog osnova legitimnosti, podelila na republičko/pokrajinske elite. Po svim elementima društvenog položaja (materijalni standard, ugled, moć) ona se odvajala od ostalih grupacija i prema njima se socijalno „zatvorila“.

Sasvim na drugom polu društvene piramide bila je radnička klasa. Ona je u toku te tri decenije prošla put od potencijalne klase do razmrvljene mase. Upravo se na njenom primeru pokazalo da su unutarkalsni i unutarslojni sukobi u jugoslovenskom društvu jači od sukoba između susednih grupacija. Na njeno socijalno raslojavanje u velikom meri je uticala i politika raspodele, ali i autoritarna kultura koja je neutralisala sukobe sa političkom elitom, sve dok je bio kakav takav životni standard, stalni posao i socijalna sigurnost.

Po svom obrazovnom profilu to je pre svega radnička klasa XIX veka, dakle, pripada predmodernom društvu. Neke od osnovnih vrednosti koje su prisutne u ovoj grupaciji su: antiindividualizam, egalitarizam i autoritarni tip kulture. Po svim obeležjima društvenog položaja i njenih pripadnici su deprivirani u odnosu na upravljačku klasu, ali i nove srednje slojeve. Srednji slojevi

nisu bili toliko brojni i uticajni da bi mogli da posluže kao tampon zona koja „amortizuje“ društvene sukobe. Zato su u pravu autori koji u nerazvijenosti ovih slojeva vide jedan od razloga raspada jugoslovenskog društva.

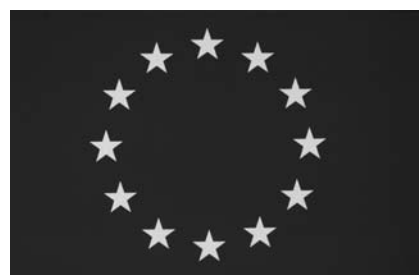
U poslednjoj deceniji zajedničkog života stanovništvo je bilo izloženo snažnim procesima socijalne diferencijacije, nezaposlenosti, padu životnog standarda do granice siromaštva. Oni se organizuju u „populističke“ mitinge, ali i češće štrajkuju. Samo su izgledi na uspeh štrajkava promenjeni, neizvesni. Isplata dohodaka ograničena je mogućnostima zaduživanja i inflacijom koja je galopirajuća. U periodu 1979-1982. godine pozajmljeno je, čak uzeto 10 milijardi dolara iz inostranstva, a od 1971-1988 godine „pojedeno“ je 20 milijardi amortizacije. Politička elita nije mogla ni da ispuni zahteve štrajkača iz novih oblasti (obrazovanje, nauka, socijalne službe). Ona nije bila u stanju da racionalno upravlja društvom i zato pristupa novom kolektivnom okupljanju – nacionalnom. Toliko dugo ranije prigrušivano, ono je sa krizom „eruptivno“ izbio i dalo novu dimenziju i krizi i dezintegraciji. Istorijska, kulturna, verska i etnička heterogenost društva su dodatni faktori dezintegracije društva. Mnogi istoričari u načinu nastajanja obe Jugoslavije vide osnovne uzroke raspada. Tvrdi se da je bitno različita istorijska i kulturna matrica udruženih etniciteta. Njima se pridružuje i verska raznolikost i razlike u regionalnom razvoju. U meri u kojoj su one uvećavane i uslošnjavane, utoliko je olakšan razlaz ratom. Za sve njih karakteristična je patrijahalna i autoritarna kultura.

Ovde izložena sociološka analiza odnosa radničke klase i socijalističke države ukazuje na glavne faktori raspada SFRJ, a oni su bili dugoročni, sistemske i unutrašnje prirode. Spoljni faktor (ujedinjenje Nemačke, jačanje uloge SAD) samo su ovo iskomplikovali. Raspad sistema real-socijalizma i Varšavkog pakta pomerio je i geostatešku ravnotežu. Istrošenost jednog modela privrede i društva pokazala se definitivnom. Ovo je značilo i korak nazad u razvoju društva, ka periferiji i zakasneloj kapitalističkoj modernizaciji.

Dr Nada G. Novaković

Literatura:

- Dahrendorf, R., „Čudan kraj socijalizma“, *Književne novine*, 1. oktobar 1989
 Babić, B., (red.), *Jugoslavija u međunarodnim finansijama*, MPP, Beograd, 1986
 Bilandžić, D., *Historija SFRJ 1945-85, glavni procesi*, Školska knjiga, Zagreb, 1985
 Bosnjović, I., *Demografska crna jama*, Veselin masleša, Sarajevo, 1990
 Imširović, J., *Od staljinizma do samoupravnog nacionalizma*, CFDT, Beograd, 1990
 Lazić, M., *U susret zatvorenom društvu*, Naprijed, Zagreb, 1987
 Mihailović, K., *Regionalna stvarnost Jugoslavije*, Ekonomika, Beograd, 1990
 Mirić, J., *Sistem i kriza*, CEKADE, Zagreb
 Novaković, N., *Propadanje radničke klase*, IDN_RAD, Beograd, 2007
 Novaković, N., *(Dez)integracija radničke klase druge Jugoslavije*, IDN, Beograd, 2008
 Penev, G., „Tendencije i činoci starenja stanovništva“, u: *Problemi demografskog razvoja Srbije*, CDI IDN, Beograd 1990
 Popov, N., „Križa, kritike i ideologije“, u: *Suvremeno društvo i sociologija*, Zagreb, 1986
 Vojnić, D., *Ekonomika kriza i reforma socijalizma*, Globus, Zagreb, 1989
 Sekelj, L., *Jugoslavija struktura raspada*, CFDT, Beograd, 1990
 Šušar, S., *Sociološki presjek jugoslovenskog društva*, Školska knjiga, Zagreb
 Tema broja: „Sumrak seljaštva“, *Naše teme*, Zagreb, br. 9/1988
 Tema broja: „Sve naše privredne reforme“, *Gledišta*, br. 9-10/1988

Projekat finansiraju Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava i Holandska Ambasada u Beogradu po programu Matra Embassy Programme. Sadržaj ovog štampanog materijala je isključivo odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

za samoobrazovanje

Riliten

n°8-9/2013 društvena pitanja

Da li je moglo biti privatizacije bez rata?

DISKUSIJOM Radnici i socijalizam, uloga radnika u urušavanju socijalizma; radnici i socijalistička država, 30. marta je završena serija od pet razgovora na temu Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu, koja je organizovana u Centru za kulturnu dekontaminaciju u okviru projekta *Imenovati TO ratom*. Uvodna izlaganja su dali filozof Salihi Foča, sociološkinja Nada Novaković i sociolog Đokica Jovanović, nakon čega smo otvorili diskusiju u kojoj su između ostalih učestvovali radnik Jugoremediji i veteran rata u Hrvatskoj Branislav Markuš, bivši radnik i sindikalni aktivista Trudbenik gradnje

Vladimir Novaković, aktivista Dragomir Olujić i predsednik Udruženja vojnih beskućnika Velizar Rabrenović. Diskusiju je započela Noa Trajster, menadžerka projekta *Imenovati TO ratom*, pitanjem za sve prisutne: „Da li je moglo biti privatizacije bez rata?“ Odgovorima na ovo pitanje bavićemo se u okviru diskusija o ekonomskim uzrocima rata koje takođe planiramo u okviru projekta *Imenovati TO ratom*. U ovom broju objavljujemo najavu za diskusiju Radnici i socijalizam i uvodna izlaganja Saliha Foča i Nade Novaković. Ivan Zlatić

Radnici i socijalizam, uloga radnika u urušavanju socijalizma; radnici i socijalistička država

CZKD – Paviljon Veljković
 Birčaninova 21, Beograd
 30. mart u 16h

PROMENA vladajuće ideologije iz socijalističke u nacionalističku, pretvorila je radnike krajem osamdesetih godina prošlog veka u Srbe, a početkom devedesetih u ratnike za „srpski nacionalni interes“. Iako su radnički protesti i štrajkovi u Jugoslaviji u drugoj polovini osamdesetih pored zahteva za većim platama i boljim uslovima rada pokazivali i ozbiljnu zabrinutost radnika zbog političke krize i trasirali put ka njihovoj političkoj subjektivaciji, ipak su radnici krajem decenije prihvatili zov nacionalnih vođa – u Srbiji, to je bilo naređenje Slobodana Miloševića da se iz neizvesnosti uličnih protesta vrate u fabričke krugove „svi na svoje radne zadatke“. Masovan i preteći, jugoslovenski radnički pokret druge polovine osamdesetih godina ostao je nedovoljno artikulisan i organizaciono slabašan da ponudi adekvatan odgovor nacionalističkoj retorici jugoslovenske srednje klase – profesionalnih političara i njihovih „republičkih“ partijskih struktura. Uvođenje radničkog samoupravljanja u fabričama početkom pedesetih godina jeste predstavljalo značajan napredak u odnosu na sovjetski etatizam i kasnijih decenija stvorilo bogatu praksu ekonomske demokratije. „Međutim i sama prvobitna formulacija principa samoupravnosti (premda se držala Marxove parole) bila je polovična, čime je dobrim dijelom izgubila svoj i povijesni i empirijsko-praktički pravi smisao, prodornost i djelotvornost: počelo se i na tome zastalo sa »Tvornice radnicima« (što ostavlja prostor za različita značenja i izvrtaanja, kao: a politička vlast i ekonomska moć birokraciji i tehnostrukaciji, a onda i srednjoj klasi), a da se nikad nije bila istaknula parola, te se i nije provela dosljedno u djelo: »Sva vlast radničkoj klasi« (radničkim savjetima i njihovu mogućem vrhovnom organu Kongresu radničkih savjeta), čime bi na djelu bila provedena Marxova misao o »Asocijaciji neposrednih proizvođača« kao novom temeljnom društvenom odnosu“ (Milan Kangrga: FENOMENOLOGIJA IDEOLOŠKO-POLITIČKOG NASTUPANJA JUGOSLAVENSKE SREDNJE KLASE, u PRAXIS, Zagreb, godina VIII, br 3-4, 1971, str. 429.). Radnici su već uvođenjem tog i takvog samoupravljanja „stavljani na mesto“ u jugoslovenskom društvu i poslali „svi na svoje radne zadatke“. Naporedo sa isključivanjem radnika iz odlučivanja van fabričkog kruga, njihovo mesto u društvu i u aparatusu Saveza komunista

zauzima narastajuća jugoslovenska srednja klasa. „Već dobar dio godina možemo iz dana u dan pred našim očima pratiti taj ubrzani proces rađanja, rasta, jačanja, situiranja, etabliranja, prodora i konsolidiranja srednje klase na svim područjima života, koja vrtoglavo (u našoj historijskoj specifičnoj i produženoj »prvobitnoj akumulaciji kapitala«) ekonomski jača, obogaćuje se, preuzima u svoje ruke vođenje poslova cjelokupnog društva, povlači za sobom u tom smjeru i ostale elemente i slojeve društva, korumpira ih i ideološki rasteže i uvlači se tako u sve društvene pore, te politički, ekonomski, socijalno, kulturno, teorijski i filozofski, dakle duhovno i ideološki postaje sve dominantnija snaga našeg društva. Stoga i nije čudno što se ona infiltrirala i »dobro smjestila« i u sam Savez komunista (dakle u komunistički pokret uopće), zastupajući u njemu i provodeći u djelo ideje, što ih Marx naziva idejama tzv. »buržoaskog socijalizma«, što je naravno potpuno u skladu s njezinom vlastitom prirodom (jedna temeljitija analiza, posvećena tom problemu, mogla bi to jasno pokazati, ali ovdje je to nemoguće). Njezini pripadnici čine tako diverziju u samoj srži pokreta. Ona time nastoji čak i Savez komunista pretvoriti u svoju vlastitu masovnu partiju (što se iz godine u godinu i statistički, po brojčanom sastavu i socijalnom karakteru njezina članstva u Savezu komunista dade lako pokazati). Gotovo sva sredstva masovnih komunikacija preuzima ona postepeno u svoje ruke – na osnovi »samoupravnosti«, shvaćene po njezinoj vlastitoj mjeri – s monopolom kakav sebi ne može osigurati, izboriti, zamisliti ili čak ni sanjati nijedna građanska partija ni u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama Zapada, gdje je – kao što je svima poznato – dominacija građanske klase i njezinih stranaka neosporna“ (ibid, str. 430-431.). Ostajući isključeni iz političkog odlučivanja, reprezentovani od strane nomenklature koja se smenjivala po „nacionalnom ključu“ i samoorganizovani kroz kulturno-umetnička društva i slične institucije sa dominantnim nacionalnim usmerenjem, jugoslovenski radnici su krizu socijalizma osamdesetih godina dočekali nedovoljno spremni da artikuliraju svoj interes i onemoguće raspad SFRJ. Sa druge strane, jugoslovenska srednja klasa, unutar partije i van nje, je svoj interes decenijama postepeno artikulirala, zalažući se za „politički liberalizam“ (kao da je mogući politički bez ekonomskog liberalizma) i konfederaciju nacionalnih država. Ostalo joj je samo da sačeka da Socijalistička partija preko nacionalizma razori socijalizam i omogući privatizaciju. Tada, čista i od rata i od socijalizma, srednja klasa je mogla

uciteljneznalica.org

da legalizuje svoju vlast. Izlaskom na ulice i marševima na prestoničke institucije krajem osamdesetih godina, zabrinuti zbog ekonomske i političke krize kojoj se ne vidi kraj, jugoslovenski radnici po prvi put

pokazuju impulse klase za sebe. Srednja klasa im obećava novu sigurnost u nacionalizmu – da se vrata na radna mesta i ne brinu o politici, kao i decenijama unazad. Par godina kasnije, mobilisani su u rat za odbranu nacionalnih interesa.

Radnici i socijalistička država

Kratak osvrt na istoriju rada i nastanak socijalizma

Socijalizam kao društveni poredak bio je nova i mobilizirajuća ideja dvadesetog stoljeća velikih masa pogotovu radništva. Na prelomu dva stoljeća i na prelomu industrijskog razvitka kada dolazi do masovne proizvodnje i apsorbovanja radne snage na jednom prostoru u okviru tvornica i industrijskih centara nastajale su i ideje kako urediti odnose u sferi rada, kako uspostaviti novi sistem vlasti nakon prvog svjetskog rata kada nestaju do tada dominantna i vladajuća carstva. Promjene su bile i nasilne ali i sa velikim izazovom za traganjem za novim osnovama na kojima ne počiva samo vlast već i prava građana a napose prava radnika. Vladajuće ideje socijalutopista su bile na neki način vizija za rušenje starih poredaka vlasti i traganje za novim u kojima će imati primat rad i nominalni njegovi predstavnici. U takvim istorijskim okolnostima dolazi do radikalnih revolucionarnih pokreta čija je osnovna ideja da sredstva za proizvodnju budu u društvenom ili zajedničkom vlasništvu i da se, koliko je to moguće, tržišna razmjena zamijeni drugačijom raspodjelom koja bi se temeljila na društvenim potrebama.

Povijest rada je, zapravo, povijest razvoja društva a posebno socijalizma. Nije moguće razdvojiti jedno od drugog. Osnova nastanka socijalizma je solidarnost i zajednička sudbinska povezanost sa drugim radnicima u procesu rada ali i života. Rad je osnovna pokretačka snaga koja doprinosi da se razvija društvo i da se poboljšava materijalni i socijalni položaj radnika i njihovih familija. U osnovi svakog društvenog napretka i razvoja stoji rad. Danas se prave velike razlike u poimanju ili terminološkom shvatanju rada. Povijesno se pod radom podrazumjevalo sve ono što je doprinosilo da se stvara nova vrijednost i što je imalo za osnovu tehnički i tehnološki napredak. Dakle povijesno gledano rad je i fizički i umni proces usmjeren na stvaranje novih dobara ili stvaranja vrijednosti u svrhu čovjekovih potreba i općeg društvenog napretka. U novije doba prisutna je distinkcija između umnog i fizičkog rada. Na toj osnovi

izvršena je podjela društva na slojeve, staleže i klase, sve sa ciljem da se umanjí značaj čovjeka i njegova doprinosa nasuprot moći kapitala ili samog poretka.

Osnova radničkog udruživanja i djelovanja je solidarnost i kolegijalnost. Ona je bila u najranijoj fazi organiziranja izraz nužnosti, da bi kasnije prerasla u potrebu. Još je Dirkem u teorijskom smislu uspostavio dva tipa solidarnosti i to mehaničku i organsku. Kao modeli društvene solidarnosti afirmirali su se i razvili zvisno od snage država i moći sistema.

Radnici su prihvatili pisana, ali i nepisana načela i pravila, uspostavili etiku odgovornosti za sudbinu svojih kolega i sudbinu rada nasuprot poslodavca, njihove moći, ali i moći sistema vlasti, putem svojih raznih oblika organizovanja, od socijaldemokratskih partija do radničkih udruženja tj. sindikata.

Iz tog principa razvile su se druge organizacije koje su u datim istorijskim okolnostima bile značajnije ili sadržajnije, ali u svojoj osnovi uređivana je pozicija radnika, koja nije bila blagonaklono gledana od snaga koje su htjele veću i jeftiniju radnu snagu koja je u osnovi industrijskog društva i bržeg ukupnog društvenog napretka.

Nastanak i razvoj sindikata, a kasnije i sindikalnog pokreta svakako je bio buran, mogli bismo s pravom reći da je bitno usmjeravao historijske tokove pogotovo u devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Radnički nemiri, pokreti velikih razmjera, revolucije i promjene stanja bitna su sadržina radničkog aktiviteta i pokreta. Druga je stvar koliko su određene političke snage i ideje koristile radnike za svoje interese i za iskrivljivanje slike rada i ekonomskosocijalnog napretka. Istorija o tome sudi, ali je svakako nezaobilazna činjenica da su radnici u devetnaestom i dvadesetom stoljeću bili i ostali pokretači promjena prije svega u procesu rada, industrijskog i tehničko-tehnološkog napretka, do pokreta za demokratizaciju i rušenje autoritarnih modela vlasti.

Nerijetko su radnici ostajali iza događaja, na marginama društvenih zbivanja i kao bitan faktor za opravdavanje pogubnih politika i poteza vlasti

to se kosilo sa temeljnim interesima političke elite i celine upravljačke klase čiji je ona bila deo. Orijentacija na rast životnog standarda imala je za posledicu i porast realnih ličnih dohodaka. Oni su od 1966. do 1970. godine porasli za 48,4%. Tek posle druge važne reforme iz 1976. godine (ZUR), realni lični dohoci su počeli značajno da opadaju. Taj pad iznosio je od 1977. do 1984. godine po godišnjoj stopi 1% do 14%. Samo u periodu „otvorene“ krize, odnosno 1980-1985. godine realan lični dohodak je opao za 48,4%, a od 1988. do 1991. godine taj trend je nastavljen tempom od 6% do 18%.

Pad stope zaposlenosti je znatan tek od početka osamdesetih godina. U deceniji „ourizacije“ ona je porasla na 4,2%, a nakon toga se prepolovila. Iza toga se krio i višak zaposlenih. Prema procenama Ekonomskog instituta u Ljubljani, 1990. godine u Jugoslaviji je „višak zaposlenih“ procenjen na dva miliona. Otvorena nezaposlenost od 1985. godine je prešla u dvocifrenu i najveća je u Evropi. Dok su u početku bili najbrojniji radnici, u drugom periodu tj. posle 1965. godine, povećava se udeo najobrazovanijih mladih kadrova koji su bez posla. U ukupnoj nezaposlenosti zvanično evidentiranih čak je 16% sa najvišim obrazovanjem bilo 1990. godine.

Novčana je akumulacija zavisila od štednje stanovništva i zaduživanja u inostranstvu. Tako je 1986. godine čak polovina akumulacije bila iz sredstava stanovništva. Navedeni podaci ilustruju i neefikasnost privrednog sistema. Ulaganja u nju, zbog prirode ekonomskog i društvenog sistema uopšte, bila su neefikasna. Naime, tzv. kapitalni koeficijent (veći od 1,0 ne valja) je od 1961. do 1980. godine bio 3,6, da bi u narednom petogodištu postigao pet puta veću vrednost (15,3). Sve to je pratila i stagnacija, pad stope rasta društvenog proizvoda (od 1960. do 1980. po stopi od 3,6, a 1980. godine 1%) i porast inflacije.

Proces ekonomskog zatvaranja republika naglašen je od sredine 70-tih. O tome ima dosta ekonomskih podataka. Časlav Očić je istraživao, ekonomsko zatvaranje republika, tj. isporukenaobavke roba i kretanje kapitala, odnosno ulaganja u preduzeća čije je sedište u drugoj republici. U prvom slučaju to je iznosilo 65-70%, a kod finansiranja nije prelazilo cifru od 2,3%. Republičke ekonomije zatvaraju se tako da je 1990. godine promet roba unutar njih iznosio od 92% do 95%. Laslo Sekelj je zaključio, na osnovu podataka o razmeni roba i usluga republika sa drugim zemljama, da republičkim privredama nije ni bila potrebna Jugoslavija. Sukob „severa“ i „juga“ nije ostao bez posledica. Interes razvijene Slovenije u odnosu na Kosovo, na primer, je postao drugačiji (razlike u razvijenosti su se od 1:4 krajem II svetskog rata povećale na 1:7 početkom devedesetih). Ali, razlike su povećane i unutar svake federalne jedinice, sve do nivoa opština, na to je u više radova decenijama ukazivao Kosta Mihailović.

Ekonomska neefikasnost, neracionalnost, rasipanje materijalnih i ljudskih resursa, mogli bi se ilustrovati još drugim brojnim podacima. Jugoslavija, iz sistemskih razloga, našla ispod nivoa modernih privreda. Integrativni faktor nije bila inicijativa privatnog vlasnika radi ostvarenja sopstvenih materijalnih i drugih potreba. Naprotiv, ciljeve privrednog sistema određivala je politička elita, preko partije, države, kadrovske, ekonomske politike i dr. U centru prepreka modernizacije privrede i društva ostali su – društvena svojina, redistributivna ekonomija i „samoupravljanje“.

Politička „decentralizacija“ i dezintegracija političkog sistema

Za razumevanje odnosa političke decentralizacije i dezintegracije Jugoslavije mora se odgovoriti na nekoliko pitanja: Kakav je odnos upravljačke klase prema društvenim sukobima? Koje su osnovne karakteristike države, političke elite i partije? Čija je stvarna politička moć? Šta je uticalo na promenu osnova legitimiteta starih i novih političkih elita?

Politička je elita „darovala“ samoupravljanje, ali ga je strogo kontrolisala, dozirala i ograničavala na mikro nivo odlučivanja. Sve do devedesetih godina to „samoupravljanje“ nije prešlo prag fabrike. Na tom nivou ovo je značilo veću demokraciju odlučivanja u odnosu na druge zemlje Istočne i Srednje Evrope. Ali je činjenica i to da su strateške odluke donošene izvan preduzeća. Misli se na odluke o investicijama, kadrovima, ciljevima razvoja, integracijama, uslovima i sticanja i raspodele dohotka. Preko nižih ešalona vladajuće klase, a to su direktori, vršila se, kako naglašava J. Županov, transmisija uticaja lokalne i federalne elite. Samoupravljanje, društvena svojina, a kasnije i delegatski sistem predstavljali su, u najvećoj meri, sredstva kontrole potčinjenih od strane političke elite.

To je zaposlenima garantovalo siguran posao, socijalnu sigurnost i zagarantovanu platu. Kao je procenila Jelka Imviširović – to je partija koja ima državu (društvo) kao svoju svojinu. Više od 90% članova CKSKJ je na najodgovornijim funkcijama u državi i privredi.

Real-socijalistička društva su, po svojoj prirodi, društvene sukobe i nejednakosti stavljali u drugi plan. Potiskivali su ih, gušili, negirali i proglašavali nepostojećim. Od stratega društvenog razvoja sukobi su doživljavani kao nelegitimni i strani. Naročito je to bilo u slučaju štrajkova. Ovo je razumljivo kada se zna da su pripadnici političke elite teško pristajali na kompromise, a o suprotstavljenim interesima pojedinaca i grupa nije se smelo ni govoriti. Tako je vladajuća klasa, zbog svog monopola nad upravljajućom, tj. rukovodećom ulogom nad celim društvom, vršila prisilnu i lažnu harmonizaciju interesa. Ova integracija se obavljala preko politike, te su sukobi i bez potrebe politizovani. Najvažniji društveni sukobi, osim nepriznatih do 1989. godine – štrajkova, bili su sledeći: studentske demonstracije iz 1968, hrvatski mas-pokret 1971, demonstracije na Kosovu 1968. i 1981. godine i već ratni sukobi u 1991. Svaki od njih postavlja pitanje legitimnosti vladanja od strane političke elite. Ona se bori za svoje interese, da ostane na vlasti i različito reaguje. Uvodi nove institucije, ali se i sama menja. Za njen uspeh u tome veliku zaslugu imaju i „podanici“.

Studenti su 1968. godine tražili od vlasti (partije, vođe države), pored ostaloga, sledeće: demokratizaciju države i partije, integralno samoupravljanje, otklanjanje velikih društvenih nejednakosti, raspodelu prema radu, slobodu štampe, autonomiju univerziteta i bolje uslove studiranja. Na prvi pogled nije tu bilo ništa „neprijateljsko“, ili suprotno programu vladajuće i jedine partije. Pa ipak, ishod je jako poučan – obećano je studentima ispunjenje zahteva, a stvarni tok odlučivanja i zbivanja tekao je u suprotnom pravcu. Pokret se zbog političkih pritisaka i sopstvenih slabosti raspao. Nebojša Popov ističe da je pokret do 1974. imao emancipatorski karakter, te da je od zahteva za promenama malo šta ispunjeno. Već na VIII Kongresu partije u optičaju je ideja o nacionalnim ekonomijama. 1969. godine ova ideja je prihvaćena kao zvanična politička orijentacija. Decentralizacija se, u političkom žargonu jugoslovenskih ideologa, stvarno svodila na podelu istog tipa vlasti sa federalnog na niže nivoe. Ono što joj je nedostajalo bila je demokratizacija procesa odlučivanja. Od 1971. godine na delu je „demontaža“ federacije. Jovan Mirić je zabeležio da se njeni elementi nalaze još u Ustavu iz 1963. godine, a Ustav iz 1974. federaciju je pretvorio u labavu konfederaciju. Ima autora koji u tim ustavnim rešenjima direktno nalaze realizovane zahteve mas-pokreta za svojom državom. Ostalo je samo usavršilo sistem koji je vodio pravo u raspad društva, ekonomije i države. Demonstracije na Kosovu su još jednom potvrdile nemogućnost, bolje reći nespremnost, republičkih elita i „njihovog“ stanovništva na zajednički život. Stoga se relativno jedinstvena upravljačka klasa podelila, pored ostalog, po nacionalno-republičkim osnovama. Svako od novoformiranih političkih elita ostao je i dalje glavni cilj-ostati na vlasti, ili joj se približiti što više i što duže.

Napuštanjem temeljnih programskih osnova SKJ (stvarom federacijom partije na IX kongresu) upravljačka klasa se i samo podelila. Umesto jedinstvene partije stiglo se do osam istorodnih (autoritarnih) partija. Svaka je od njih tražila nove ekonomske i druge izvore moći na regionalnom i lokalnom nivou. Naravno, vremenska podudarnost rastakanje federalne države i jedinstvene Partije nije slučajna. U pitanju je partija koja dominira i državom i društvom. I Ustavom iz 1974. zagarantovana je njena „vodeća uloga“. Interes novih partija nije zajednički razvoj, već što veća sredstva, porezi i drugo, sa njihove teritorije, veća zaposlenost na regionalnom nivou, beg od troškova vezanih za savezne organe. Istraživanja društvene moći na globalnom nivou, te socijalnog sastava političkih i državnih organa u kojima su se donosile odluke, nagoveštavaju deo odgovora na pitanje - zašto nije pobedio interes radničke klase, seljaštva, tehnostukture ili novih srednjih slojeva? Jasno je uočena tendencija da su Partija, Sindikat ali i državni organi tokom vremena postali centri odlučivanja u kojima je vremenom sve manje bilo seljaka, radnika, starih srednjih slojeva, a povećavao se i broj i uticaj kategorije rukovodilaca, stručnjaka i ostalih zanimanja. Od 1966. do 1986. godine rukovodioci su najdominantnija grupacija u Partiji. Od svih rukovodilaca – funkcionera u Partiji je bilo 1969. godine 60%, 1976. godine – 86% i 1986. godine istih je 80% u članstvu SK. Oni sa radničkim zanimanjima su bili malobrojni i sve manje zastupljeni u Partiji. Tako je 1972. godine bilo -39,5%, 1976. - 28,7%, 1981. - 30,6%, 1980. - 30,3%, 1988. - 29,2%.

i „etika rada“.

Za sve zemlje real-socijalizma bilo je karakteristično sledeće: 1) prevlast politike nad svim ostalim sferama života, 2) jednopartijski sistem, 3) posebna ideologija kao faktor integracije (iako prinudne), 4) odsustvo privatne svojine (ona ima marginalan značaj) i konkurencije kapitala, roba i znanja, 5) nemogućnost stvaranja konkurentnih političkih, profesionalnih i drugih udruženja, 6) nerazvijena društvena podela rada i niska kompleksnost društva, 7) odsustvo institucionalnih mehanizama za rešavanje društvenih sukoba (oni se ne priznaju ili im se značaj minimizira), 8) prevlast kolektivnih nad individualnim interesima i potrebama i 9) u sferi vrednosnih orijentacija: antiindividualizam, antiprofesionalizam i autoritarni tip ličnosti i kulture. Naravno, spisak osobina ovog tipa društva i modernizacije mogao bi se proširiti, ali je suština i ovim označena. Njihov osnovni deficit bio je - nemogućnost usvajanja i razvijanja opštecivilizacijskih dostignuća i vrednosti koje su postignute kroz kapitalistički tip društvenog razvoja. Jugoslavija je posedovala i neke specifičnosti u odnosu na druga društva iz kruga real-socijalizma. U vreme njegovog zvaničnog nestajanja (od 1989. do 1992. godine) ona je imala i neke „prednosti“, koje ipak nisu bile odlučujuće za način njenog raspada. Društvo je bilo relativno više odvojeno od države. Razvijena robna proizvodnja je bila namenjena ličnoj potrošnji. Proces odlučivanja na mikro i makro nivou društva bio je demokraciji. Zemlja je više bila uključena u međunarodnu podelu rada. Politički sistem je bio decentralizovan, a prostorna pokretljivost stanovništva relativno veća. U poljoprivredi je dominirala privatna svojina, a stanovništvo uopšte imalo je relativno visok životni standard. Modernizacija društva, imajući u vidu i realizovani koncept razvoja, u jugoslovenskom slučaju, je pojednostavljeno shvaćena. Ona se svodila, uglavnom, na procese ubrzanje industrijalizacije i urbanizacije. Ova prva je tumačena kao izrazito forsiranje (i ulaganje) u tešku industriju, a druga je imala izrazitu neusklađenost sa procesima prelaska stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti. Njihov tempo bio je različit, a značajno je uticao na stvaranje radničke klase Jugoslavije. Zbog nemogućnosti rešavanja stambenih potreba pojavila se i kategorija mešovitih domaćinstava, odnosno u socijalnom smislu, kategorija „seljaka radnika“. Oni su činili čak trećinu radničke klase druge Jugoslavije. Prema oceni Vladimira Stipetića Jugoslavija je u roku od nekoliko decenija prešla put deagrarijacije za koji su zapadna društva „potrošila“ i na stotine godina. Zbog procesa urbanizacije obradivo zemljište od 1964-1984. godine smanjilo se za 450 hiljada hektara. Poljoprivredno je stanovništvo početkom šeste decenije činilo polovinu ukupne populacije Jugoslavije. Dvadeset godina kasnije njegov udeo je nešto manji od jedne petine. Za to vreme je najveći deo seljaštva prešao u gradove. Samo u periodu od 1960-1971. godine učinilo je to 1,4 miliona lica. Na kulturnom planu došlo je, kako je primetio Cvetko Kostić, do „poseljačenja“ gradova i smanjenja autohtonog stanovništva u urbanim centrima na 30-40%. Za one koji su ostajali u poljoprivredi ovo je značilo oslobađanje od viška radne snage. U isto vreme je otpočeo i proces starenja seoskog stanovništva i feminizacija ove delatnosti. Prihodi poljoprivrednih domaćinstava u periodu 1965-1986. zaostajali za 73% u odnosu na nepoljoprivredna, a čitavih 82% za mešovitim domaćinstvima. Poljoprivredi je, zbog ideoloških i sistemskih razloga, namenjena marginalna uloga u društvenom razvoju. Iako je u njoj više od 80% zemljišta bilo privatno, investiranja u nju su konstantno bila nekoliko puta manja nego u industriju. Kreditna politika je sprečavala modernizaciju poljoprivrednog gazdinstva i prelazak na modernu farmersku proizvodnju. Na ovo je uticala i politika cena (depresirane i kontrolisane cene) i nastojanje upravljačke klase da seljaštvo pacifikuje, a njihovom jeftinom hranom „kupi“ socijalni mir ostalog stanovništva. Ograničavanjem zemljišnog maksimuma na 10 ha poljoprivredna proizvodnja je bila značajno deprivilegovana. Proces urbanizacije je bio intenzivan, ali nešto sporiji od deagrarijacije. Opsednutost velikim gradovima i zaposlenost (kao elementom legitimnosti upravljačke klase) i ovde je imala i negativne posledice. Pogoršani su uslovi stanovanja značajnog dela gradskog stanovništva (bespravna stambena izgradnja i nehigijenska naselja), a društvene nejednakosti u prostoru su izbile u prvi plan. Početkom šeste decenije Jugoslavija je imala manje od jedne trećine stanovništva koje je živelo u gradovima (ili 28,3 procenta), a 1981. godine skoro jedna polovina je u gradovima. To je daleko od nivoa urbanizacije razvijenih kapitalističkih zemalja. U njima je još 1960. godine čak tri četvrtine stanovništva bilo urbanizovano.

Industrijalizacija jugoslovenskog društva shvaćena je, uslovno rečeno, dosta usko. Ona je podrazumevala, kao u SSSR-u, forsiranje teške industrije i energetike. U odnosu na druge, razvijene zemlje, može se reći da se nije prešlo u fazu „industrijske“ zrelosti. O novim tehnologijama, deindustrijalizaciji, demasifikaciji i novom tipu tehnologije i radne snage jedva da se uopšte može i govoriti. U pogledu pozitivnih efekata „socijalističke“ modernizacije kao posebno važne treba istaći: 1) podizanje nivoa obrazovanja, 2) bolja socijalna i zdravstvena zaštita i sigurnost većine stanovništva, 3) veći životni standard uopšte koji su pratili produženje očekivanog trajanja života, pad nataliteta. Ovi poslednji dugoročni procesi značajno su uslovljeni društvenim faktorima. Tu su postignute i neke prednosti u odnosu na zemlje tržišne ekonomije. Razvoj i demokratizacija obrazovanja u drugoj Jugoslaviji su bili niti ravnomerni niti jednoznačni. Prema istraživanjima sociologa kroz njega su se društvene nejednakosti produbljivale i „nasleđivale“ u narednoj generaciji. Zato opšti podaci o obrazovanju stanovništva kriju osnovne dimenzije socijalnog raslojavanja u ovoj oblasti. Pa ipak, sticanje višeg nivoa obrazovanja i opismenjavanje stanovništva nesumnjivi su pozitivni rezultati razvoja.

Ekonomski razvoj i dezintegracija Jugoslavije

Kao najvažnija pitanja ovde se nameću sledeća: 1) kakvu je ulogu i posledice imala orijentacija na „punu“ zaposlenost i ubrzan privredni razvoj? Koje su granice i posledice reformi u real-socijalizmu, odnosno Jugoslaviji? i 3) Odnos regionalnih nejednakosti u ekonomskom razvoju i stvaranje „nacionalnih“ ekonomija? Do 1960. godine okončan je period izrazito visokih stopa privrednog rasta. Nastupilo je vreme reformi (1961. 1965. 1984. i 1990. godine), visoke zaposlenosti velikih investiranja u industriju. Pored toga upravljačka klasa se odlučila na rast životnog standarda stanovništva, tražeći u tome nove osnove svoje legitimnosti. Pretpostavljalo se da će prelazak na „intenzivan“ industrijski razvoj stvoriti pretpostavke i za visoku potrošnju. Prema analizama nekih ekonomista pravi razlozi za orijentaciju na reforme nisu ni bili ekonomske, nego političke prirode. Za reformu iz 1965. godine Dušan Bilandžić je istakao da je u pitanju borba oko prelaske moći i investicija u državnom rukovodstvu. Odnos prema reformi iz 1965. godine je obrazac ponašanja osnovnih socijalnih grupa prema reformama uopšte u real-socijalizmu. Njeni su osnovni ciljevi bili: podizanje nivoa proizvodnje tako da se zemlja uključi više u međunarodnu podelu rada, „uvođenje“ tržišta i robne proizvodnje, otklanjanje dispariteta cena, smanjenje budžetske potrošnje, realan kurs dinara, veća produktivnost rada, uz samostalnost radnih organizacija u odnosu na centralne državne organe. To su ciljevi koji su najčešće i kasnije postavljani. Domete ove reforme ograničavala je priroda ekonomskog, političkog i kulturnog okruženja. Oni su, zbog prirode društvenog sistema ostali neizmenjeni. Pokazalo se fatalnim izjednačavanje procesa decentralizacije sa demokratizacijom, proglašavanje samostalnosti radnih organizacija u odnosu na državu tako što se kapital selio u banke. U suštini, promenjena je samo forma, ali ne i suština zavisnosti. Preko banaka radne organizacije su dalje zavisile od partije i države. Pored toga, od ove reforme, kao konstantni i nerešivi problemi ostali su: nezaposlenost, porast potrošnje bez pokrivanja, dispariteti cena, neravnomeran regionalni razvoj i začeci ozbiljnijeg stvaranja republičkih ekonomija. Intenzivnije socijalno raslojavanje odredilo je i protagoniste koje možemo označiti protivnicima reformi. Njihov značajan deo predstavljali su radnici. Godišnja stopa zaposlenosti u šestoj deceniji bila je 2,4%, ali već sa reformom 1965. godine nezaposlenost je masovna. Prema mišljenju Stipe Šuvara neposredna posledica novih mera bilo je 200 hiljada nezaposlenih. Tržišno privredivanje donelo je i nove oblike socijalnih nejednakosti, ali i regionalnih neravnomernosti u razvoju. Stvarni kraj reforme nastupio je 1968. gušenjem studentskih nemira i odustajanjem od pomenutih ciljeva „mini modernizacije“ jugoslovenske privrede. Već 1971. godine tzv. „radnički amandmani“ dali su primat republičkim ekonomijama nad usmeravanjem celokupnog društvenog razvoja. Od tada se intenzivira pad stope produktivnosti, opada efikasnost investicija, ali i udeo akumulacije u nacionalnom dohotku. Na drugoj strani rastu inflacija, dugovi, nezaposlenost, sukobi. Protiv reforme su bili i radnici i politička elita. Da bi reforma uspela bilo je neophodno odustati od monopola upravljanja ekonomijom i društvom, pristati na privatnu svojinu i tržišnu ekonomiju. A

koje su s njima manipulirale i držale ih u rezervatima kao one koji su krivi za njihove promašaje. Opet da se pozovemo na istorijsko iskustvo sve promašaje politika i sistema vlasti plaćali su revnosno radnici. Zato su oni neugodni svjedoci i akteri koji korigiraju politike i sisteme i koji imaju dalekosežno značenje u ljudskoj civilizaciji i svojoj borbi za bitnost rada i zarada, za život i za egzistenciju sebe i svojih porodica, za opstanak država, za materijani i socijalni razvitak, za procese promjena koje nosi sa sobom ekonomska moć, ali i za procese koje označavamo globalizacijom i demokratizacijom. S pravom možemo reći da u središtu društvenih promjena stoji rad, stoje radnici sa svim svojim potrebama, ali i sa svim svojim osobenostima. Ovoj tezi bi funkcionalisti pridodali da je u središtu promjena konflikt snaga rada sa snagama moći, otpora, konzervativizmu i retrogradnosti. Konflikt ili konsenzus za radnike nije bio izbor već nužnost. Nisu birali poziciju, ona im je nametana, izbor je uvijek bio samo otpor ili podčinjavanje koje je nerijetko vodilo ugnjetavanju i siromašenju i rada i materijalne osnove. Po svom izboru radnici nisu bili usmjereni samo progresu i pozitivnim promjenama, naprotiv iz sukoba u sferi rada mijenjalo se stanje i uspostavljali odnosi koji su imali za cilj drugačije pozicije radnika u procesu rada i raspodjele, od promjene društvenih uvjeta, drugačiji poredak snaga i prinuđenost vlasti da reagiraju kako bi zadržale legalitet i posrednika interesa svojih građana. U osnovi socijalne ideje i pozicija radnika u procesu rada bile su mobilizirajuće i revolucionarne koje su obilježile dvadeseto stoljeće. Nakon velike oktobarske revolucije 1917. godine u Sovjetskom savezu to više nisu bile mobilizirajuće revolucionarne ideje već i društveni pokreti za uspostavljanje državnih uređenja u kojima su osnovu činili socijalne ideje, ideje pravde u raspodjeli i raspolaganju materijalnim i društvenim dobrima. Nakon Drugog svjetskog rata veliki broj evropskih zemalja pod istorijskim okolnostima uspostavljaju vladajući socijalistički poredak i sistem vlasti. U te zemlje spada i Jugoslavija koja je u toku Drugog svjetskog rata imala dvostruku djelatnost, pored borbe za oslobađanje od snaga fašizma uporedo se odvijao proces ekonomske i vlasničke transformacije u socijalistički model vlasti. Taj model vlasti podrazumijevao je i nove subjekte koji čine osnovu novog društvenog uređenja, to su bili radnici sa svojim autentičnim predstavnicima u novom političkom organizovanju. Socijalistički koncept vlasti polazio je od načela vladajuće socijalne ideje da su radnici nominalni nosioci vlasti a njegovi predstavnici sindikati i autentični predstavnici komunisti odnosno članovi komunističke partije. Način organiziranja i partije i sindikata kao i način raspodjele materijalnih dobara bio je različit u različitim zemljama i ostaju izvan interesa ove naše analize. Ono što za ovu priliku bitno jeste da pobliže pogledamo socijalistički model vlasti u Jugoslaviji koji je bio različit u odnosu na druge socijalističke zemlje. Ta razlika se ogleda upravo u poziciji radnika i njihovoj ulozi u društvu. Naime u Jugoslaviji je izgrađivan drugačiji socijalistički model koji se nominalno označavao samoupravnim ili radničkim samoupravljanjem.

Osnovne karakteristike radničkog samoupravljanja

Samoupravljanje je univerzalna kompleksna kategorija, koja uključuje u sebe idejne, političke, socijalno-ekonomske, filozofske, političko-pravne i mnoge druge aspekte društvenih procesa, odnosa koji su se izgrađivali skoro četrdeset godina i koji su zadobijali različite forme i dimenzije. Teorija i praksa samoupravljanja polazila je od koncepcije Marksove komunne, najzad nađenog oblika u kome će se ostvariti „oslobađanje rada“; shvatanja demokratije kao „samoodređenja naroda“, što je značilo shvatanje čovjeka u žižu sistema; Lenjinovog shvatanja sovjeta, čiji se delegati konstituisu kao državna vlast, „organizacija revolucionarnih masa konstituisana kao država“. U osnovi socijalističkog samoupravnog sistema u teorijskom smislu bio je čovjek sa svojim konkretnim interesima, koje je mogao slobodno da izrazi, povezuje i usklađuje sa opštim interesima i ciljevima društvene zajednice. U nominalnom smislu ili ustavnim načelima samoupravljanje je definirano kao osnovni princip društvenog uređenja Jugoslavije. Taj princip je uspostavljen u preambulama Ustava kao polazišta ili vodeća ideja ustavnog i pravnog poretka. Osnova ideja samoupravljanja ogledala se u tome da se: a) sistem društvenih odnosa zasnova na društvenoj svojini na sredstvima za proizvodnju; b) produkcionim odnosima u kojima dolazi do vraćanja sredstava rada i upravljanja nosiocima udruženog rada, odnosno društveni produkcionni odnos u kome je motivisan posebni i zajednički interes; c) društveni odnos i sistem zasnovan na čovjekovom osjećanju pripadništva

osnovnim vrijednostima društva, kvalifikovanom i odgovornom učešću u odlučivanju; nastajanju nove društvene organizacije u kojoj, istina, neće moći da odlučuju svi o svemu, ali koja omogućava odgovorno odlučivanje u uslovima međuzavisnosti, međusobne društvene odgovornosti i solidarnosti i koja vodi oslobađanju čovjeka; d) proces transformacije države, njenog odumiranja u kome se ne ignoriše državna funkcija, ali ni ne isključuje dijalektičko suprotstavljanje države kao snage iznad društva; e) oblik samoupravljanja i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi; f) odnos i sistem koji uspostavlja mnoga nova prava čovjeka; g) sistem čija prirodna posljedica u međuljudskim odnosima je politika nesvrstanosti¹. Samoupravljanje je kao oblik društvenog uređenja prošlo više faza. Prva faza ogleda se u ideji i konceptu Zakonom o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva koji je donešen 27. 1. 1950. Tim zakonom je radničko samoupravljanje uspostavljeno kao institucija društveno-političkog sistema preko vijeća proizvođača. Ustavnim zakonom od 1953. godine prošireno je društvenim upravljanjem u školstvu i nauci, a nešto kasnije u oblasti zaštite narodnog zdravlja, kulture, umjetnosti, socijalnog osiguranja i drugih društvenih službi. U njima su uspostavljeni mješoviti organi samoupravljanja, savjeti i odbori, koje sačinjavaju predstavnici radnog kolektiva i društvene zajednice. Ustavom od 1963. godine samoupravljanje je postalo opšti sistem upravljanja u svim djelatnostima i društveno-političkim zajednicama. U Saveznoj, republičkim i pokrajinskim skupštinama uvedena su vijeća radnih zajednica, privredno, prosvjetno-kulturno, socijalno-zdravstveno i organizaciono-političko vijeće, a u skupštinama opština, zavisno od stepena društveno-ekonomske razvijenosti, jedinstveno ili više vijeća radnih zajednica. Samoupravljanje kao nov produkcionni odnos ostvarivao se:

- U osnovnim organizacijama i drugim OUR-ima osnova samoupravljanja je pravo rada društvenim sredstvima, koje je osnova i drugih samoupravnih društveno-ekonomskih prava. Radnik ravnopravno i na osnovu uzajamne odgovornosti s drugim radnicima upravlja radom i poslovanjem svoje organizacije, odlučuje o investicijama i drugim oblicima društvene reprodukcije, o planovima razvoja i raspodjeli dohotka organizacije. O ovim i drugim društvenim poslovima radnik odlučuje na zborovima radnika, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, zatim preko delegata koje bira u radničke savjete preko delegacija za skupštine SIZ i DPZ, kontrolom rada organa i službi.
- Samoupravljanjem u SIZ-u radnici, na principima uzajamnosti i solidarnosti, ostvaruju dio zajedničkih potreba u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite i kulture i na principu slobodne razmjene rada u svim drugim oblastima gdje to zahtijevaju njihovi interesi i potrebe. Radnici samoupravnim sporazumima obrazuju SIZ i utvrđuju poslove od zajedničkog interesa.
- Organizovanjem mjesnih zajednica radi ostvarivanja zajedničkih interesa i solidarnih potreba u oblasti stanovanja, obrazovanja, kulture, dječije i socijalne zaštite, društvene samozaštite. U društvenim poslovima i u donošenju odluka o zajedničkim interesima radni ljudi i građani u mjesnim zajednicama odlučuju ličnim izjašnjavanjem preko delegatskog sistema i samoupravnim sporazumijevanjem, povezujući se na taj način i sa OUR-ima, SIZ-om, skupštinom opštine i širim društveno-političkim zajednicama.
- Samoupravljanjem i vlašću u opštini koju Ustav definiše kao samoupravnu, osnovnu društveno-političku zajednicu, „zasnovanu na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi“. Opština, kao osnovna društveno-politička zajednica, samoupravnim povezivanjem i usklađivanjem interesa postaje konstitutivni element širih društveno-političkih zajednica, republike i pokrajine.
- U sistemu delegatskih skupština DPZ u kojima je „organ društvenog samoupravljanja i najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političkih zajednica“. Osnova konstituisanja i funkcionisanja skupština je delegatski sistem koji povezuje samoupravno organizovane radne ljude radi neposrednog učešća u odlučivanju u skupštinama društveno-političkih zajednica. Samoupravni karakter skupština jača na osnovama delegatskog sistema i dominacije interesa radničke klase, jer vijeće udruženog rada postaje osnovno vijeće svih skupština, osim Skupštine SFRJ, a one institucionalni oblik samoupravne integracije društva.
- U SKJ, SSRNJ, SSSJ i drugim društveno-

1 Preambula Ustava SFRJ, „Službeni list SFRJ“ 1985. godina

političkim organizacijama u procesu samoupravnog i političkog odlučivanja faktori su svjesnog usmjerenja društvenog razvoja i oblici političkog organizovanja radničke klase i radnih ljudi. Funkcije društveno-političkih organizacija u prerastanju samoupravljanja u cjelovit sistem izražene su i Ustavom SFRJ (1974). Društveno-političke organizacije stvaraju delegacije iz kojih se konstituišu društveno-politička vijeća koja su dio skupštinske strukture; SSRNJ i SSJ vrše kandidovanje i izgrađuju kriterijume za izbor delegacija u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. U SSRNJ koji je najšira osnova društveno-političke aktivnosti u socijalističkom samoupravnom sistemu, daju se političke inicijative, informišu radni ljudi, vode javne rasprave, usklađuju mišljenja, zauzimaju stavovi i daju smjernice delegatima i skupštinama o svim važnijim pitanjima društvenog života. SSRNJ učestvuje u sklapanju i ostvarivanju društvenih dogovora; SSJ inicira i sklapa samoupravne sporazume.

SKJ je takođe faktor sistema samoupravljanja, jer od njegove idejno-političke borbe, kao partije radničke klase, zavisi koliko će ta klasa postati odlučujuća snaga društva. Samoupravljanje kao integralni društveni odnos i sistem uslovljeno je i nivoom materijalne, moralne i kulturne razvijenosti društva².

S obzirom na protok vremena i na veliki broj danas mladih generacija koje nemaju iskustva i saznanja o tome kako je bio uređen i uspostavljen model radničkog samoupravljanja naveli smo ga u njegovoj izvornosti kako bi se stekla teorijska i normativna slika o tom sistemu i odnosima koji su bili uspostavljeni.

Normativno idejno i teorijsko uređenje nije bilo i praktično izvedeno. Raskorak između teorijskog koncepta i prakse osjećao se na svakom mjestu. Samo društvo bilo je preideologizirano, a sami radnici glorifikovani kao nosioci vlasti i oni koji odlučuju o svim pitanjima ne samo u svom preduzeću već i u društvu. Socijalistička Jugoslavija imala je izuzetno dinamičan industrijski razvoj. U skoro svim Republikama i pokrajinama zaposlenost se stalno povećavala tako da bi osamdesetih godina mogli govoriti o izuzetno razvijenoj privredi i velikoj radničkoj klasi koja se konstituisala i oblikovala kroz sindikalnu organizaciju i kroz vladajuću partiju i njenu idejnu modelaciju.

Prednosti socijalističke države i radničkog samoupravljanja ogledale su se u nekoliko komponenta od kojih ćemo navesti samo neke:

1. Radnici su imali veliki identitet sa svojom firmom i njenim proizvodnim programom.
2. Osjećaj pripadnosti ogledao se i kroz odlučivanje o raspodjeli sredstava za lične dohotke i druga primanja.
3. Velika sigurnost zaposlenja i sigurnost radnog mjesta. Naime zaposleni radnici teško su mogli biti otpušteni, a u koliko bi do toga i došlo razvijena je bila socijalna osjetljivost za probleme i rješavana su ta pitanja na političkoj razini općina, regija, republika.
4. Razvijena socijalna politika koja je funkcionirala u okviru preduzeća. (Rješavanje stambenog pitanja, dodjela kratkoročnih i dugoročnih stambenih kredita, korištenje godišnjih odmora i radničkih odmarališta itd.).
5. Razvijena zdravstvena zaštita. Besplatna zdravstvena zaštita i liječenje (bez dodatnih troškova izvan izdvajanja u okviru dohotka) dostupnost i korištenje banjsko rekreativnih centara i konzumacija njihovih usluga uz malu ili nikakvu participaciju.
6. Visoki standardi zaštite na radu i korištenje benefita koji su usmjereni za nadoknadu za određene štete nastale na radu i na posljedice radnika.
7. Visok nivo solidarnosti radnika kroz svoje sindikate istina složeno organizirane od osnovne organizacije preko republičkih centrala do sindikata Jugoslavije.
8. Velika solidarnost i ulaganje u radničko obrazovanje i doškolovanje. S obzirom na stalno razvijajuću tehnologiju i industriju nužno se nametala potreba za obrazovanjem radnika kako onih uz rad tako i obrazovanja radničke djece od predškolskog do univerzitetskog obrazovanja besplatno.
9. Razvijenu socijalnu zaštitu od podsticanja nataliteta putem doplatka, pa do drugih oblika solidarnosti koji su radnici i njihovi sindikati veoma široko koristili.
10. Veoma široko rasprostranjena radnička solidarnost kroz razne oblike pomoći radnicima u drugim krajevima i drugim potrebama kao što su samodoprinosi za izgradnju velikih objekata, škola, domova zdravlja univerziteta, sportskih centara, vodovoda i sl.

Nedostaci socijalističke države i radničkog samoupravljanja

Nedostaci socijalističkih država mnogo su širi i višedimenzionalniji za ovu analizu važno je da sagledamo one aspekte koji se odnose na poziciju radnika.

1. Veliki nedostatak se ogledao u prevelikom odlijevanju dohotka i zarada preduzeća kroz razne mehanizme koja je država uspostavljala, za podmirivanje općedruštvenih potreba.
2. Mala motivacija rada i preveliki normativizam i prividnost u odlučivanju o raspodjeli dohotka i poslovanja preduzeća.
3. Preinstitucionaliziranost samoupravnih struktura od preduzeća, do nivoa republika i Saveznog nivoa te Sizovskog organizovanja.
4. Ideologizacija, parcijalizacija i glorifikacija radnika za potrebe partijskih struktura, kao ornamenta suprotnih političkih interesa koji su se kasnije počeli javljati u prvom redu između razvijenih i nerazvijenih regija, a kasnije između republika i pokrajina, te na kraju između novih koncepata uređenja Savezne države.
5. Slabljenje radničke solidarnosti i interesa rada nasuprot nacionalnih i političkih interesa koje su proicirale partije socijalističke orijentacije.
6. Nejasne reforme i nedovoljno jasno prezentirana kriza socijalizma i njegovog sloma, te posljedice na jugoslovenski model.
7. Identifikacija radnika i partije vodilo je ka homogenizaciji a u kasnijim fazama i velikoj manipulaciji za ostvarivanje ciljeva određenih političkih grupa čiji interesi nisu bili interesi rada već širi interesi gdje su radnici bili masa i sredstvo njihovog realiziranja.

Nakon dosta pojednostavljene analize prednosti i nedostataka socijalističke države i radničkog samoupravljanja po poziciju i ulogu radnika vidljivo je da je sfera rada bila osnova koja je bila izvođač radova rasturanja države i starog sistema ili modela vlasti. Naime ideje i osmišljeni koncepti su došli sa strane iz centara političke moći.

Nesuglasnosti oko uređenja i preustroja zajedničke države, nesuglasice oko koncepta tranzicije i prelaska iz jednog sistema u drugi prelamale su se preko radničkih masa koje su počele da se valjaju ulicama većih gradova i republičkih centara. Samo one ideje i politike koje su bile prijemčive radničkim masama imale su šansu na uspjeh. Tako su radnici postali izvođači nacionalnih ideja i zasebnosti, nasuprot rada i zarada i radničke solidarnosti, homogenizacija nije davala prostora pluralizmu i raciju, već hysteriji i rušilaštvu.

Ideje koje su dolazile kao talas demokratskih procesa i rušenja socijalizma kao poretka vlasti, radnici Jugoslavije nisu razumjeli kao rušenje socijalizma. Vladajuće ideje su išle za tim da se jugoslovenski model radničkog samoupravljanja neće srušiti i da će talas demokratskih procesa samo dalje procese rada demokratizirati. Glavno pitanje i teorijsko i praktično ogledalo se u zasebnosti identiteta regionalnih, republičkih, nacionalnih, religijskih i političkih sloboda, te načinu konstituisanja novih političkih stranaka nasuprot bivšeg jednopartijskog monopola.

Pri tom ne treba zaboraviti da su se na sceni našle velike društvene grupacije koje su takođe gubile pozicije i velike privilegije. One su bile dio državnog glomaznog aparata, politički balast starih struktura, vojni i policijski potencijali koji su ostajali bez posla i privilegija i koji su vješto potpomagali nove snage, a radnike marginalizirali i pretvarali u sredstvo. Medijska hajka vođena je na prostoru zadobijanja novog centra moći, a ne u prostoru demokratizacije i prava ljudi. Čitav taj proces odvijao se u nekoj konfuziji koja je na kraju rezultirala ne samo u rušenju socijalizma kao poretka, već i u rušenju same države, odnosno njenog teritorijalnog preustroja. Tranzicija nije shvaćena kao proces koji treba stvaralački primijeniti i naći put kako promjene izvesti. Novih ideja nije bilo, očekivanja su bila velika, radnici su očekivali da će promjene zapad i njihova demokracija donijeti u talasu kao što je bio rušenje socijalističkih modela vlasti. Sva koncentracija moći radnika usmjeravana je ka novim političkim elitama i njihovim ponudama uređenja vlasti. S obzirom na poziciju koju su imale nove političke elite davale su velika obećanja koja ih nisu obavezivala na realizaciju. Ideje mase su tako bile homogenizirajuće i vodile su neredu u sferi rada, nesnalaženju i marginalizaciji proizvodnje i pozicije radnika.

Radnici su za nove elite bili krivci za prošli sistem, njegove neslobode i neučinkovitosti, jer su nominalno bili nosioci vlasti. Masovna hysterija kroz nacionalni identitet i homogenizaciju, vodila je ka izbjavljenju iz krivnje koju su nosili radnici. Radnički protesti i štrajkovi su tako postajali mitinzi i odmravanje snaga novih političkih elita

na društvenoj sceni čiji su učesnici bili radnici. Zato su se štrajkovi i protesti i odvijali ispred vladajućih institucija, na trgovima i ulicama, a ne u tvornicama.

Nove političke elite i mediji stvorili su dimnu zavjesu da su nacionalna pitanja najvažnija pitanja države, da se rušenje socijalizma nije odvijalo u prostoru rada i kapitala već na prostoru novog kolektiviteta kao zasebnog identiteta. Glavna bitka se vodila ko će zadobiti vlast, kako u republikama i pokrajinama tako na nivou Savezne države, a ne ko će i kako izvršiti tranzicijske promjene.

Zato s pravom možemo reći da je u Jugoslaviji posljednja faza socijalizma bio nacionalizam, a ne vlasnička tranzicija i zamjena jednog sistema drugim. Dakle, nacionalizam je bio ideja i sredstvo kojim je srušen socijalistički model vlasti, ali i sistem radničkog samoupravljanja. Izvođači radova su bili sami radnici. Benefite su dobile nove političke elite, a račune promašaja i svojih i drugih uredno su podmirili radnici. Istina tome je doprinijela i strategija međunarodne zajednice koja je težila da razruši kompaktnu i razvijenu privredu i industriju koja je bila zaokružena kao proizvodni programa i privredni sistem kroz velika preduzeća i kompanije, koje su bile neki početni oblik multinacionalnih kompanija. Strategija pomoći za prestrukturiranje odvijala se kroz podsticanje

Literatura:

1. Salih Fočo: *Štrajk između iluzije i zbilje*, Rad Beograd, 1989. godine
2. *Enciklopedija samoupravljanja*, Savremena administracija i izdavački centar Komunist, Beograd, 1979. godine.
3. Ustav SFRJ, „Službeni list SFRJ“ 1985. godina
4. Salih Fočo, *Jugoslovenski kaos i bošanska tragedija*, Svjetlost, Sarajevo, 1994. godine
5. Salih Fočo, *Ogledi o tranziciji*, Dom Štampe, Zenica, 2002. godine
6. Zainteresovane čitaoce upućujem na interesantnu studiju o identitetu Zagorke Golubović, *Ja i Drugi, antropološko istraživanje individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd, 1999. godine.

Radnici i socijalistička država

DEZINTEGRACIJA Jugoslavije je složen proces koji ima svoje istorijske, ekonomske, socijalne, političke, kulturne i društvene aspekte. Tek jedan interdisciplinarni pristup mogao bi da ponudi odgovore na pitanje o odlučujućim faktorima nestajanja ove društvene zajednice sa istorijske scene. Najopštije bi se moglo reći da od pristupa istraživanju prirode jugoslovenskog društva u najvećoj meri zavise objašnjenja i krize i faktora dezintegracije Jugoslavije. Ovdje se polazi od pretpostavke da su dezintegracioni procesi u jugoslovenskom društvu dugog trajanja, determinisani pretežno sistemskim faktorima koji su, u određenim okolnostima (najbitnija je 1989. godina i pad Berlinskog zida, raspad SSSR-a i Varšavskog pakta) doveli do raspleta u vidu ratnih sukoba. Sociološki pristup analizi raspada Jugoslavije u ovom slučaju znači da se traga za osnovnim sistemskim razlozima i glavnim socijalnim akterima i procesima koji su doprineli ovakvom kraju.

Pored naglašavanja značaja sistemskih razloga dezintegracije ovdje se nameće i zaključak da je „kriza“ postala vidljivija od sredine šezdesetih godina. To je vreme kada se na ekonomskom, institucionalnom i političkom planu nastoji uvesti reforma privrede, a kasnije i društva. Do tada je završen period prve faze industrijskog razvoja. Prelazak u višu fazu ekonomskog i društvenog razvoja od tada nastoji se pospešiti brojnim „reformama“ Njihov krajni ishod ograničila je priroda društvenog sistema. Saznanje zašto je to tako može da olakša da se razume razlika između modernizacije kapitalističkog (zapadnog) tipa i „socijalističke modernizacije“. Nakon toga se istražuju uzroci dezintegracije u ekonomskom,

i pomoć malim i srednjim preduzećima a ne velikim kompanijama koje su imale zaokružen ciklus proizvodnje i koje su mogle sačuvati razvojni koncept i transformirati se u konkurentna preduzeća na evropskom i svjetskom tržištu. Primjenom formulu vlasničke tranzicije došlo je do atomizacije proizvodnje i do njenog gašenja. Krajnji rezultat je bio slabo ulaganje u nove proizvode i tehnologiju što je vodilo nekonkurentnosti i nerentabilnosti i u krajnjem gašenju tih kapaciteta. Radnici su ostajali bez posla i postajali socijalni slučajevi, a ne snaga progresa i promjena.

Tu konstataciju potvrđuje činjenica da u svim republikama i pokrajinama, danas nakon dvadeset godina, u ukupnom broju zaposlenih nema polovina predratnog broj radnika. Da su kapaciteti proizvodnje atomizirani i razdobljeni i da su nove kompanije male snage i slabog dinamičnog razvoja. Radništvo je tako marginalizirano, a političke elite su dobile primat u raspolaganju onog što su oni u prethodnih četrdeset pet godina stvarali.

Od nekadašnje moćne radničke klase, nakon reformskih i privatizacijskih promjena, danas su ostale marginalne i minorne društvene grupe koje ne predstavljaju više nikakvu opasnost za vlast i vladajući poredak.

Dr. Salih Fočo, redovni profesor Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Sarajevu

političkom i kulturnom podsistemu, kao i socijalna fragmentacija osnovnih društvenih grupa.

Uzroci i granice „modernizacije bez modernosti“

Nemački sociolog Ralf Dahrendorf je objasnio pojam „modernizacija bez modernosti“, smatrajući je jednim od uzroka raspada real-socijalizma. Ona podrazumeva odsustvo pojedinca kao privatnog vlasnika čiji su interesi za zadovoljavanje materijalnih potreba osnov ekonomske integracije i nepostojanje institucionalnih i društvenih pretpostavki da se taj privatni delatnik pojavi kao slobodan građanin u sferi političke i društvene participacije. Osnovni elementi razvijenog zapadnog kapitalističkog društva, uz sve opasnosti idealno tipskog objašnjenja, su sledeći: 1) mešavina oblika svojine uz dominaciju interesa privatnog kapitala, 2) materijalna stimulacija koja nije, na individualnom planu, u suprotnosti sa zajedničkim interesima na nivou društva, 3) razvijena robna proizvodnja, 4) visoka kompleksnost društvenog sistema koja ne ugrožava relativnu autonomiju drugih podsistema (ekonomije, kulture i dr.), 5) razvijena društvena podela rada i vera u tehnički progres, 6) postojanje odvojenosti države i civilnog društva, 7) pravna država i građanin sa svojim pravima i slobodama, 8) sistem višestranaka parlamentarne demokratije, postojanje samostalnih stručnih, profesionalnih, alternativnih udruženja pojedinaca. Ovome odgovara i poseban sistem društvenih vrednosti koje se usvajaju u procesima primarne i sekundarne socijalizacije. Među njima se izdvajaju vera u tehnički progres, individualizam, profesionalizam

² Navedeno iz *Enciklopedije samoupravljanja*, Savremena administracija i izdavački centar Komunist, Beograd, 1979. godine str. 876 i 877